

SALİHLİ MÜBADİLLERİ VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Dr. İsmail ŞEN*

ÖZET

Milli Mücadele'nin başarı ile neticelenmesinden sonra Lozan Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin imzalanan sözleşme ve protokol gereği, Kasım 1923'ten itibaren ülkenin bir çok yerine olduğu gibi Salihli'ye de mübadil yerleştirilmeye başlanmıştır. Salihli'ye çoğunluğu Florina'dan olmak üzere, Siroz, Kavala, Drama, Girit Hanya, Girit Kandiye, Grebene, Langaza ve Serfice'den mübadiller yerleştirilmiştir. Mübadillerin Salihli'ye yerleştirildiği dönemlerde bütün bölgelerde olduğu gibi burada da işlerin planlandığı gibi gitmediği bu nedenle büyük zorluklarla karşılaşan mübadillerin şikayetlerini dilekçeler ve telgraflar ile dile getirmeğe çalıştıkları ve ilgili kurumlarca da şikayetlerinin çözümlenmeğe çalışıldığı bilinmektedir. Salihli mübadillerinin en fazla iskân, nakil ve bağ, bağçe ile ilgili sorunlarla karşılaştığı belgelerde görülmektedir.

Neticede Salihli mübadilleri yıllardır yaşadıkları toprakları terk ederek büyük zorluklarla geçen yeni yurtlarına nakillerinden sonra bıraktıklarından daha az toprak ve Yunanlılar tarafından harap edilen hanelerde iskan edilmiş ve ilk dönemlerde maddi sorunlardan psikolojik sorunlara kadar çeşitli dertlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Anahtar Sözcükler: Mübadil, Salihli mübadilleri, Sorunları.

ABSTRACT

According to the agreement and prothocol concerning the exchange of Turkish and Greek people, mübadils were settled in Salihli as many other regions of Turkey on January 30, 1923 in Lausanne after successful end of National War. Most of them were from Florina and also others from Siroz, Kavala, Drama, Girit, Kandiye, Grebene, Langaza, and Şerifçe, it is known that as many other regions also in Salihli plans could not be promoted and mübadils tried to announce their complaints via petitions and telgraphs to the government and officials had tried to analyze their problems. it is seen in the documents the Salihli mübadils had mostly happened with settlement, trans'plantation and bağ, bağçe problems.

Consequently, Salihli mübadils after immigrating from their homelands they lived in lesser lands and in damaged homes by Greeks and they had to try with many problems from material to psychologic in the beginning period.

Key Words: Mübadil, Salihli mübadils, their problems.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti gerileme devrinde sayısız göç hareketi ile karşı karşıya gelmiştir. Daha önceki dönemlerde Balkanlarda iskân ettiği insanların torunlarının

* Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

yanı sıra Balkanlarda sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olan insanların da büyük bir kısmı, yurtlarının elinden alınması veya bu bölgede yaşam şartlarının devamlı kendi aleyhlerine gelişmesi ve hayatlarının devamlı tehdit ve tehlike altında olması nedeniyle, payitahta yakın yerlere doğru devamlı surette göç etmişlerdir. Bu göçler genellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra ivme kazanmış, en büyük göç hareketleri bu savaş sonrası, Balkan harpleri ve Birinci Cihan harbi ve sonrası dönemlerde meydana gelmiştir.

Milli Mücadele'nin başarı ile neticelenmesinden sonra Lozan Konferansı'nda azınlıklar meseleleri de ele alınmış ve 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk halklarının mübadelesine⁴⁵ ilişkin sözleşme ve protokol imzalanmıştır.⁴⁶

Bu büyük mübadele olayından önce de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Aydın Vilâyeti'nde (şimdiki İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Muğla illerini kapsayan geniş bir vilâyet) bulunan köylü Rum halkı ile Yunan Makedonya'sı Türk halklarının mübadelesi konusunda Atina'daki Osmanlı elçisi Ali Galip Kemal Bey aracılığıyla ciddi çalışmalar olmuş, fakat I.Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.⁴⁷

Türk tarihinde ve Balkanlarda bu büyüklükte karşılıklı bir göç veya yer değiştirme hareketi daha önce yakın tarihte görülmezken Lozan'da kısa bir zamanda nasıl böyle bir karara varılabildi? Bilhassa yeni kurulan Türk Devleti gidenlere göre eğitim ve gelir seviyesi düşük insanları o dönemin çok zor şartları altında nasıl istihdam edecekti? Neden bu çapta bir mübadele olayına rıza göstermişti? Tarihçilerimiz bunu genellikle yeni kurulacak devletin ulus devleti temel aldığı için gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Burada ilave etmemiz gereken bir husus daha bulunmaktadır o da; Tarihi olayların gelişiminin bu mübadeleyi gerekli kılmış olması ve özellikle de Yunanlıların ulusçuluğu Türkler kadar ve hatta çok daha fazla istemiş olmasıdır. Zira Yunanistan'ın gönderdiği insanların ülke nüfusuna oranı Yunanlıların lehinedir ve gelenlerle birlikte de Yunanistan iki yılda % 25 nüfus artışı sağlamıştır⁴⁸. Ayrıca Türkiye'den gidenlerin eğitim ve gelir düzeylerinin

⁴⁵ Mübadele kelimesi Kâmus-ı Türkî'de "iki şey beyninde bir şeyin diğer şeyle değiştirilmesi, değiş tokuş" şeklinde izah edilirken (Bkz. Şemseddin Sami; Kâmûs-ı Türkî, II Baskı, İstanbul 1987, s. 1267), Türk Dil Kurumu sözlüğünde mübadele; "değiş, değiş tokuş" şeklinde mübadil kelimesi ise; "Başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş; Türkiye'deki Rumlarla değiştirilerek Yunanistan'dan getirilen Türklere verilen ad" şeklinde geçmektedir. Bkz. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu; Türkçe Sözlük, Yeni basım, İstanbul 1992, s. 1050

⁴⁶ Türk ve Rum Nüfus ve Mübadelesi'ne ilişkin sözleşme ve protokol metni için bkz. İsmail Soysal; Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt I (1920-1945), TTK Yayınevi, Ankara 1983. s. 177-183

⁴⁷ Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılâbı Tarihi, cilt, II, Kısım III, s.260-262

⁴⁸ Reene Hirschon, (çev.Serpil Çağlayan); Mübadele Çocukları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.IX

özellikle eğitim düzeylerinin yüksek oluşu⁴⁹ mübadelenin Yunanistan'a ulus devlet çizgisinde Türkiye'den daha fazla avantajlar sağladığı görülmektedir[^].

Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalan protokol ve sözleşmeden sonra Salihli'ye yerleşen mübadillerin yerleşimine kadar geçen süreci kısaca inceleyelim: Mübadele meselesinin bugünkü anlamda bakanlık düzeyinde ele alınması gerekliliği ortaya çıkınca 13 Ekim 1923'de Mübadele İmar ve İskan Vekâleti oluşturulmuştur. Lozan Sözleşmesi'ne göre 1 Mayıs 1923 tarihinde, resmi olarak başlaması gereken mübadele Kasım 1923 de başlamıştı⁵¹. Türkiye'ye getirilecek mübadiller 10 bölgeye yerleştirilecekti Salihli de 4. bölge⁵² içerisinde yer alan Manisa'ya bağlı bir kaza idi.

Yunanistan'da mübadillerle ilgili birçok ilmi çalışma bulunmakta hatta mübadillerin hatıraları dahi derlenmekte, romanlara konu olmaktadır.⁵³ Ülkemizde ise son derece az olan bu çalışmalara Günümüzde Manisa'nın bir ilçesi olan Salihli'ye yerleşen mübadillerin yerleşimi ve özellikle de yerleşmelerinden sonraki sorunları ile ilgili kısa ve öz bir çalışma ile katkı yapmaya çalışacağız.⁵⁴

1-MÜBADİLLERİN SALİHLİYE NAKİLLERİ VE İSKÂNLARI

Milli Mücadele'nin başarılı olması ile 5 Eylül 1922 tarihinde Salihli'nin Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra Salihli'nin durumu diğer Batı Anadolu'daki şehirler, kasabalar gibi korkunç ve vahimdi. Yunanlıların geri çekilirken yaptıkları

⁴⁹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız; Kemal Arı; "**Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları**" Toplumsal Tarih, Ağustos 1999, s. 12-17

⁵⁰ Bu yargı çok basit bir şekilde her iki ülkede mübadillerin günümüze kadar gelen yazılı hatıraları ve bunların tarih ilmine kazandırılmaları oranıyla da açıkça görülmektedir. Yunanlılar bu konuda kurdukları dernekler araştırma merkezleri ve enstitülerle neredeyse tüm mübadillerle ilgili çalışmalarda bulunurken bu durum Türkiye'de yok denecek kadar azdır bu çalışmalarda mübadillerin eğitim durumları da bize göre büyük önem arz etmektedir

⁵¹ Kemal Arı; "**Büyük Mübadele "Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)"**", İstanbul 1995, s.82.

⁵² Bu 4.bölge içerisinde yer alan Denizli'ye yerleştirilen mübadillerle ilgili olarak son dönemde bir çalışma ortaya konmuştur. Geniş bilgi için bkz. Ayfer Özçelik; "**Denizli'de Mübadillerin İskânı**" Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002. s.392-407.

⁵³ Bu romanlara bir örnek olarak son dönemde türkçeyede çevrilen "Göç"ü verebiliriz.Bkz. **Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, (çev.Damla Demirözü, basımı deri. Herkül Milas) İletişim Yayınları, İstanbul 2001

⁵⁴ Bu çalışmada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivlerinde Salihli ile ilgili bulunan belgeler esas teşkil etmiştir

vahşetin yanında çıkardıkları yangınlardan da Salihli payına düşeni almıştı.⁵⁵ Bir çok ev tamamen yanmış bir kısmı da oturulamayacak hale gelmişti. Bu da mübadiller meselesinin yanında bir de tarihimizde harikzedeler olarak zikredilen meselenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun mübadiller meselesini olumsuz etkilediği ve sorunların çözümünü zorlaştırdığı açıktır. Zira evsiz kalan bir çok harikzede mübadillerin yerleştirileceği Rumların boşalttığı evlerden oturulabilecek durumda olanlarının bir kısmına ya yerleştirilmiş ya da kendisi yerleşerek barınma ihtiyacını karşılama yoluna gitmiştir.⁵⁶

Salihli'yle birlikte Manisa'nın diğer kazalarının durumu Manisa Mebusu Ethem Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu 21 Ocak 1924 tarihli "Saruhan Vilâyeti'ndeki yangın kazaların ahalisine mümkün olan muavenetin sürat-i ifası" hakkındaki tavrında,⁵⁷ aradan geçen zamana rağmen açıkça görülmektedir. Burada Ethem Bey, bazı kazalarda devletin resmi dairelerinin dahi işlevini yerine getirecek binaları bulunmadığı için bazı bağlarda bulunan damların⁵⁸ kullanıldığını, süratle bu bölgeye gereken yardımların yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Yine aynı dönemde Manisa'da bulunan dernekler ve odalar belediye başkanının da imza koyduğu 20 ocak 1924 tarihli "Ankara da İmar ve İskân Vekili muhterem Mustafa Necati Beyefendi'ye" diye başlayan bir belge ile Manisa, Kasaba (Turgutlu), Salihli, Alaşehir ve Gördes'te meskenlerini yapmaya mali gücü olmayan muhtaçlara inşaat malzemesi ve nakdi yardım yapılmasını talep etmişlerdir.⁵⁹

Bu duruma rağmen Salihli'ye mübadil yerleştirilmesi, bölgede çok geniş miktarda tarıma elverişli toprak bulunması ve bağıcılığın o günün şartlarına göre de olsa gelişmiş olması ile izah edilebilir. Salihli kaymakamlığının İzmir 4. Mıntıka İmar ve İskân Müdüriyeti'nin Salihli'de mübadiller için uygun arazilerin tespiti ile ilgili 23 Ağustos 1924 tarihinde gönderdiği yazıya 18-Ekim 1924 tarihinde verdiği cevapta; Salihliye yarım saat mesafede her türlü ziraata uygun Rumlardan

⁵⁵ Ulu önder Atatürk'te 7 Eylül 1922 Tarihinde Alaşehir'den Salihliye giderken Yollarda yanan köylerin, öldürülen insanların, perişan insanların sağda solda öldürülmüş yüzlerce hayvan leşleri ile karşılaşmıştır. Öğleye doğru Salihli'ye girdiğinde ise 4-5 Eylül gününden beri yakılmış ve perişan durumda bir kasaba ile karşılaşmıştı. Bkz. İbrahim Çiçek, Şaban Çetin; **Tarih İçinde Adala ve Köyleri (Dünü-Bugünü)** Adala Belediyesi Kültür Yayınları 1, Salihli 2001. s. 68.

⁵⁶ Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelerde mübadillere verilmesi planlanan fakat harikzedelerin oturmakta olduğu veyahut ta eşkıya tarafından işgal edilmiş evlerle ve bu konudaki şikayetlerle ilgili bilgiler mevcuttur

⁵⁷ Bu tavrı daha sonra Başvekalet (Başbakanlık) tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilerek gereğinin yapılması istenmiştir. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA.)** Fon Kodu: 272-0-0-80, Yer NO: 3-2-12

⁵⁸ O günün şartlarında ilkel bağ evleri olarak görebileceğimiz bu yapılar bu gün de bölgedeki bağlarda yaygın olarak bulunmaktadır.

⁵⁹ **BCA.** Fon Kodu: 272-0-0-80, Yer NO: 3-2-12

kalan 4000 dönüm arazinin olduğunu bildirmektedir.⁶⁰ Bu da yukarıdaki görüşümüzü teyit ettiği gibi Salihli'de o dönem için mübadillerin yerleştirileceği yeterli hane olmasa da işleyebilecekleri toprağın bulunmasının da önemli olduğunda göstermektedir.

1924 yılı başlarında Salihli'nin altyapısı bu şekildedir. Bu durumda Salihli'de kaç ev mübadillere verilecekti, ne kadar mübadil burada iskân edilecekti? Ne kadar arazi ve bağ verilecekti? 23 Ağustos 1925 tarihli bir belgede⁶¹ Salihli'de sadece 83 bab-ı haneden bahsedilmekte ve mevcut 83 haneden 24 hanesi mektep, ve deveranı resmiye ile memurinin elinde olduğu, 32 hanesi harikzedelerin elinde olduğundan henüz boşaltılıp mübadillere verilmediği, bu nedenle sadece 27 bab-ı hanenin mübadillere verildiği ifade edilmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi 1924 yılı başlarından itibaren başlayan mübadillerin iskânı için Salihli'de çok az ev bulunmaktadır. Buna rağmen Manisa'nın diğer kazalarına olduğu gibi Salihli'ye de mübadil nakledilmeye başlanmıştır. İlk yıllarda Salihli'ye, Florina, Siroz, Kavala, Drama, Girit Hanya, Girit Kandıye veya (Kandıya), Grebene, Langaza, Serfice'den? mübadiller nakledilmiştir.⁶² Girit bölgesinden gelenler Yunanistan'dan ayrılmadan evvel diğer bölgelerden gelenlere göre biraz daha az zorlukla karşılaşmışlardır. Zira Bu bölgede daha az Türk bulunduğu için onların organizasyonları Hüseyin Bey'in (Renda) gayretleriyle daha kolay olmuştur. Fakat kömür taşımada kullanılan ilkel gemilere binildikten sonra uzun yıllar sürecektir olan çileli yaşam hepsi için de başlamış oluyordu.⁶³ İzmir'e ulaşıldıktan sonra da yolculuk çilesi bitmiyordu. Bir süre misafirhanelerde tutulan ve gerekli işlemleri yapılanlar gidecekleri bölgelere gönderiliyorlardı. Bu dönemde İzmir'den Kasaba (Turgutlu) Salihli üzerinden Kula'ya kadar uzun bir mesafedeki ulaşımı bazı mübadil gruplarının yaya olarak gerçekleştirildiği de kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁴

Çok zor ve ağır şartlar altında yapılan yolculuklar sonunda nakilleri gerçekleşen mübadillerle ilgili 23 Ağustos 1925 tarihine gelindiğinde Salihli'de şu şekilde iskân edilmiş bir mübadil tablosu karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵

⁶⁰ **BCA.** Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-97-24

⁶¹ **BCA.** FonKodu: 272-0-0-11, Yer NO: 21-107-30

⁶² Daha sonra gelenler ve nakiller sonucu Demirhisar ve Zihne Mübadillerinden de Salihlide iskân edilenler olduğu görülmektedir. Bkz. **BCA.** Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 79-08-19 ve **BCA.** Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 62-184-6.

⁶³ Mehmet Ali Gökaçtı; **Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağı Hikayesi**, II.baskı İstanbul 2004, s.162-170

⁶⁴ Kemal Arı; **"Büyük Mübadele "Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)"**, İstanbul 1995, s. 106

⁶⁵ **BCA.** FonKodu: 272-0-0-11, Yer NO: 21-107-30

Florina kazasından	49 haneden	242 nüfus
Siroz....	1 ^a	5
Kavala	1 ⁱⁱ	2
Drama...	1 ^a	10
Girit Hanya	2 ^a	13
Girit Kandiye	1 ⁱⁱ	1
Grebene	2 ⁱⁱ	7
Langaza..	1 ⁱⁱ	8
Serfice?	1 ^{cl}	6

merkez kazada toplam 59 hanede 294 kişi yerleştirilmiştir

Bu tablodan da görüleceği üzere asıl mübadil yoğunluğunu Florina'dan gelenler teşkil etmiştir. Florina'dan gelen ilk kafilenin Ağustos 1924'de, 44 hanede yerleştirilen 199 kişi olduğu, geri kalan 5 hanedeki 43 kişinin de daha sonra yerleştirildiği görülmektedir.⁶⁶ Diğer bölgeden gelenler bir veya ikişer ailedir. Bu ailelere verilecek bağ ve araziye geçmeden evvel Salihli'deki mübadillere ayrılan mülk durumunu da ortaya koymak yararlı olacaktır. Salihli Kaymakamlığı'nın Saruhan (Manisa) Valiliği'ne gönderdiği yazıda Salihli'deki mülk tablosu şu şekilde açıklanmıştır: **merkez kazada**

Yüz on	kıt'a da	1168	dönüm	bağ
Seksen	kıt'a	2161	dönüm	tarla
Üç	kıt'a	28	dönüm	bahçe
İki	kıt'a	4100	dönüm	otlak

83 babı hane
1 fabrika
2 değirmen
1 mağaza
3 dükkan
1 fırın
90 hane arsası
24 dükkan arsası
5 mağaza arsası

kirada

1	kıt'a da	60	dönüm	bağ
31	kıt'a da	1524	dönüm	tarla
3	kıt'a da	31	dönüm	bahçe
3	kıt'a da	10214	dönüm	otlak

1 dükkan
2 mağaza
1 fırın
mevcuttur.

Tablodan da görüldüğü üzere ev sayısı yönünden hayli fakir olan Salihli bağ, tarla ve otlak yönünden hayli zengin konumdadır. Bu da yukarıda zikrettiğimiz bu bölgeye mübadil yerleştirilme nedenini desteklemektedir. Dikkat çeken bir nokta da ev sayısından fazla planlanmış ev arsasının bulunmasıdır. Bu bilhassa harikzedelerden kendi evini kendi yapmak isteyenlere yeni yer bulunmasında

⁶⁶BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-97-24

kolaylıklar sağlayacaktır. Ayrıca bunlara yardım yapılması da yukarıda zikredilen Ethem Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerinde geçmektedir.

Salihli Kaymakamlığı bu mevcut mülklerden mübadillere şu şekilde bir dağılım yapmıştır:

şimdiye kadar

27	bab-ı hane	
80	kıt'a da	1026 dönüm bağ
42	kıt'a da	417 dönüm tarla
4	kıt'a da	28 dönüm saz bahçesi

verilmiştir.

Yukarıda mübadiller için 83 hane ayrıldığını ifade etmiştik fakat burada sadece 27 hanenin onlara tahsis edildiği görülmektedir. Bunun nedeni ise Kalan 56 hanenin 24'ünün mektep ve resmi daireler olarak kullanılması diğer 32'nin ise harikzedeler tarafından halen kullanılmakta olmasıdır. Bunlar henüz daha mübadillere verilecek duruma getirilememiştir.

Mübadillere ayrılmış olan bu 83 evden 68'i oturulabilecek durumda diğer 15'i ise tamir ve onarım gerektirmektedir. Fakat buna rağmen kullanılmaktadır.⁶⁷ Mübadillerin 83 hanede iskân planlandığına göre ve kendilerine ayrılan veya geçici olarak halen başka konutlarda iskân edilen 59 ailede toplam 294 nüfus olduğu göz önüne alınırsa Salihli'de ortalama bir hanede 5 kişi kaldığı ve neticede 400-430 mübadilin iskân edildiği söylenebilir, Fakat her hanede her zaman 5 kişi olmadığı bazı hanelerde 2-3 kişi olduğu gibi Drama'dan gelen 10 kişilik bir ailenin sadece bir hanede ikamet ettiği bilinmektedir. Buna rağmen ilginçtir ki, arşivdeki belgelerde şikayet veya istekler konuttan daha ziyade nakil, bağ ve tarlalarla ilgilidir.

Mübadillerin Salihli'ye yerleştirildiği dönemlerde, bütün bölgelerde olduğu gibi burada da işlerin planlandığı gibi gitmediği, bu nedenle mübadillerin ve harikzedelerin şikayetlerini dilekçeler ve telgraflar ile dile getirmeğe çalıştıkları, şikayetlerinin çözümlenmeğe çalışıldığı bilinmektedir.⁶⁸ Bu nedenle de Salihli Kaymakamlığı ile başlayıp Manisa Valiliği, İzmir İmar İskân Mıntika Müdüriyeti, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ve Dahiliye Vekâleti arasında devamlı surette yazışmalar olduğu görülmektedir. Bu yazışmalardan birkaç örneği ele alacağız:

28 Ağustos 1924 tarihli bir belgede Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, İzmir 4. İmar İskân Mıntika Müdüriyeti'ne yazdığı bir yazıda, Salihli'de iskân edilebilecek kaç hane olduğunu, harikzedelerin nerede ikamet edeceklerinin

⁶⁷BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 21-107-30

⁶⁸ Salihli mübadillerinin çektiği büyük sıkıntılar yanında burada şunu da unutmamak gerekir ki; Yanmış yıkılmış bir coğrafyada bütün varlığı ile bir milli mücadeleden çıkmış yeni bir devletin ve milletin o günün şartlarında mübadiller meselesinde gösterdiği çabaları ve gayretleri de şükranla takdir etmemiz gerekir.

⁶⁹BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-192-14

yeni yerlere aktarılamaması mübadillerin yerleştirilmesi işlemini engellemekteydi. Bu yazıdan sadece 2 gün sonra 30 Ağustos 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, İzmir 4. imar İskân Mıntıka Müdüriyeti'ne yazdığı yeni bir yazıda; mübadele kanunu gereği mübadillere verilmesi gereken Rumlardan kalma evlerde oturan, mübadele kanunu kapsamına girmeyen gayri mübadil durumunda olan muhacirlerin ve harikzedelerin tespiti yapılarak bunların nerelerde iskân edilebileceği sorularak bilgi istenmektedir.⁷⁰ 3 Eylül 1924 tarihinde bu sefer Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından doğrudan Salihli Kaymakamlığı'na yazılan yazıda kaç muhacir ailenin açıkta olduğunun ve harikzedeler tarafından kullanılan kaç hane olduğunun tespit edilmesi ve muhtaç Harikzedeleri teksifen muhacirlerin yerleştirilip yerleştirilemeyeceğinin incelenerek bilgi verilmesi istenmiştir.⁷¹ Kısa bir zaman sonra 29 Eylül 1924 de tekrar Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından Salihli Kaymakamlığına yazılan yazıda kaç muhacir ailenin açıkta olduğu, harikzedeler tarafından kullanılan kaç hane olduğu ve muhtaç harikzedeleri teksifen muhacirlerin yerleştirilip yerleştirilemeyeceğinin tespit edilmesi ve ilave-i mütalaa ile durumun bildirilmesi istenmektedir.⁷²

2-MÜBADİLLERİN İSKÂN İLE İLGİLİ ŞİKAYETLERİ VE İSTEKLERİ

Mübadillerin iskân edilmeye başlanması ile birlikte çeşitli sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Yıllardır yaşadıkları coğrafyadan kopup gelen bu insanlar malları ve mülklerinin neredeyse tamamına yakını kaybederek ve bir de çok kötü şartlar altında yolculuk ederek geldikleri bu yeni coğrafyada, kendileri ile ilgili bir bakanlık kurulmuş olmasına rağmen, harpten yeni çıkmış ülke şartlarında hiçbir şeyin ilk yıllarda hayal ettikleri gibi olamayacağını anlamışlardı. İlk olarak yeni yerleşirecekleri yerlere bile ulaşımları bin bir güçlükle sağlanmış, fakat iskân meselesi başta harikzedeler meselesi olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı beklendiği oranda planlı bir şekilde işlememişti. Ayrıca iskân işleminde yapılan bazı yanlışlıklar ve bunun neticesinde bazı mülklerin Vilâyet Tefviz Komisyonu'nca⁷³ geri alınmak istenmesi veya bir mübadile verilen mülkün kendisinden alınarak diğer bir mübadile verilmesi gibi uygulamalar neticesinde hane ve iskân durumu ile ilgili Salihli Kaymakamlığına,, İzmir 4. mıntıka İmar ve iskân Müdürlüğüne, Mübadele İmar ve İskân Vekâletine, Saruhan İskân Müdüriyeti'ne ve Dahiliye

⁷⁰BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-192-18

⁷¹BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-93-7

⁷²BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-95-30

⁷³ Mübadillere yurtlarında bıraktıkları mülklerine karşılık iskan edildikleri yerlerde tefVizen verilen mülklerin dağıtımı valinin başkanlığında Defterdar, İskan Müdürü, Ziraat Müdürü ve Tapu müdürü'nün bulunduğu Tefviz Komisyonları tarafından yapılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Nedim ipek; **"Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle ilgili Defterler"** Tarih ve Toplum, Aralık 1995, Sayı 144, S.16.

Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi'ne ⁷⁴ şikayet, itiraz ve nakil istekleri ile ilgili müracaatlar olmaya başlamıştı. Bunlardan birkaç tanesini örnek olarak vereceğiz:

İlk olarak belki de en geniş kapsamlı olarak kabul edilebilecek şikayeti dile getirelim. Florina'dan gelen 44 hane mübadil ilk önce Salihli'nin Adala nahiyesi civarında yerleştirilmek istenmişti. Zira daha önce bahsettiğimiz gibi bu bölgede 4 bin dönüm ziraata elverişli arazi de bulunmaktaydı. Bu durum üzerine Florina mübadilleri doğrudan Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne gönderdikleri 13 Ağustos 1924 tarihli telgrafta Adala Nahiyesi civarında iskân edilmek istemediklerini gerekçeleriyle izah ederek, bunun yerine merkez kazada iskân edilmek istediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum üzerine Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, İzmir 4. Mıntıka İmar ve İskân Müdürlüğü, Saruhan İskân Müdüriyeti ve Salihli Kaymakamlığı arasında bir süre devam eden yazışmalar neticesinde bu Florina mübadillerinin Salihli'de iskânlarına müsaade edilmiştir.⁷⁵

ikinci olarak ise İsmail oğlu Hacı Hasan ile ilgili belgelerdir. Bu belgelerde Manisa Tefviz Komisyonu tarafından 4 Haziran 1928 tarihinde verilen bir kararla İsmail oğlu Hacı Hasan'm yalnız olması dolayısı ile kendisine daha önce verilen mülklerin bir kısmının Mübadele Kanunu gereği istirdat edilmesi ile ilgili Manisa Valisi Recep Bey tarafından Dahiliye Vekâleti, İskân Müdüriyeti Umumisi'ne yazılmıştır. 26 Haziran 1928 tarihinde Dahiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumisi'nce, Manisa Valiliği'ne gönderilen yazıda; Annesi ve üç kardeşi ile birlikte iskân edilip edilmediğini de içeren çeşitli soruların cevaplanarak İsmail oğlu Hacı Hasan Bey hakkında geniş bir inceleme yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁶

Üçüncü olarak ise Siroz mübadillerinden müteveffa Ahmet Efendi'nin eşi Hacer Hanım ile oğlu Abdurrahim hakkındaki tefvizat dosyası ile ilgili bir belgedir. Manisa Valiliği'nce Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen ve oradan da kabul görerek geri gönderilen bu belgelerde; Merhum Ahmet Efendi'nin eşi Hacer Hanım ile oğlu Abdurrahim'e ait **tefvizat** dosyasının Manisa Vilâyeti Tefviz Komisyon'un kabul ettiği şekilde aynen kabul edildiği bildirilmektedir.⁷⁷

Burada iskân ile ilgili belgede en ilginç evrak Hintli bir subaya ait evraktır. İngiliz ordusunda görev yaparken R. 1330 (1914-1915) senesinde Türk ordusuna iltihak eden, Mülazım-ı evvel göreviyle Salihli'de askeri hizmette bulunan Yusuf Efendi adlı Müslüman subayın Salihli'de iskân edilmesi isteğidir.⁷⁸ Bu konuda

⁷⁴ 11 Aralık 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Kaldırılarak onun yürütmesi gerektiği görevler Dahiliye Vekâletine bağlı olarak "İskan Müdüriyeti Umumiyesi"ne devredilmişti. Bu kuruma bağlı olarak da 9 tane iskân müfettişliği meydana getirilmişti. Bundan dolayı bundan sonraki yazışmaların yapıldığı resmi kurum da bu daire olacaktı. Bkz. Kemal Arı; a.g.e.; s.160-161

⁷⁵ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-97-24

⁷⁶ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 59-162-8

⁷⁷ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 80-13-1

⁷⁸ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 41-48-14

Müdafai Milliye Vekâleti tarafından İmar İskân Vekâleti Celilesi'ne gönderilen evraka 26-04-1924 tarihinde verilen cevapta; kimlerin mübadil olup olamayacağı izah edildikten sonra Yusuf Efendi'nin mübadil kabul edilerek Salihli'de iskân edilmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir.

3-MÜBADİLLERİN NAKİL İLE İLGİLİ ŞİKAYETLERİ VE İSTEKLERİ

Mübadillerin Türkiye'ye getirilmesi ve iskân edilmelerinde çok büyük zorluklar ve imkansızlıklar yaşandı ise iskân edilmelerinden sonra da iskân ve arazi ile ilgili şikayetlerinin yanında yer değiştirme ile ilgili şikayetleri ve istekleri de uzun süre sorunlar yaratmaya devam etmiştir. Zira mübadillerin bir kısmı akrabalarından ayrı kaldığı gibi yerleşim yeri olarak da ayrı düşmüştü. İşte bu tür kopmalar yüzünden farklı yerlerde iskan edilmiş olan mübadillerin akrabalarının yanına nakil isteklerinde bulunmuşlardır. Bu nakil istekleri ile ilgili olarak Salihli Kazasına gelmek isteyen mübadillerle ilgili birkaç örnek vereceğiz.

İlk örnek, İzmir'deki Grebene muhacirlerinden Emin oğlu Ali'nin, Salihli'deki eniştesi Mustafa'nın yanında iskân olunabileceğiyle ilgili bir evraktır.⁷⁹ Dört ayrı belgeden oluşan bu evrakta ilk olarak Grebene Mübadillerinden Emin oğlu Ali'nin Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne 5 Temmuz 1924 tarihinde gönderdiği dilekçe bulunmaktadır. Bu dilekçede Emin oğlu Ali, Grebene'den 14 nüfus olarak 3 ay önce İzmir'e geldiklerini, fakat buradan kendilerinin Eniştesi Molla Veli oğlu Mustafa ve biraderinden ayrılarak Sandıklı'ya gönderildiklerini ve kendisinin halen orada bir okulda görev yaptığını ifade ederek Salihli'de ikamet etmekte olan eniştesi yanına nakledilmesini istemektedir.⁸⁰ Ayrıca Grebene'deki mülk ve nüfus ile ilgili beyannamelerinin de mevcut olduğunu belirtmiştir. İkinci belge ise Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin İzmir 4. İmar İskân Mıntıka Müdüriyeti'ne gönderilen, Emin oğlu Ali'nin isteğinin incelenmesi ile ilgili yazıdır. 3. belge ise İzmir 4. İmar İskân Mıntıka Müdüriyeti tarafından Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne gönderilen olumlu inceleme yazısıdır. 21 Ağustos 1924 tarihli 4. belge ise Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından İzmir 4. İmar İskân Mıntıka Müdüriyeti'ne gönderilen bu iskana izin verildiğini bildiren izin yazısıdır.⁸¹

⁷⁹ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-92-3

⁸⁰ Emin oğlu Ali'nin eniştesi Molla Veli oğlu Mustafa'nın da diğer aile fertleriyle birlikte Ümraniye'ye gönderilmiş olmalarına rağmen nasıl kısa sürede Salihli'ye geldiği de bilinmemektedir. Fakat Ümraniye'nin Ayfer Özçelik'in ifade ettiği gibi mesken ve araziden mahrum olması onun buradan çok kısa zamanda Salihli'ye naklini sağlamış olmalıdır. Bkz. Özçelik; a.g.m., s.400

⁸¹ Fakat daha sonraki dönemlerde, 23/8/1925 tarihli Salihli Kaymakamlığına ait bir belgede Grebene muhacirlerinin toplam iki hanede yedi kişi olarak geçmesi bu ailenin tamamının o dönemlerde bir araya toparlanmadığını da göstermektedir. Bkz. BCA. FonKodu: 272-0-0-11, Yer NO: 21-107-30

İkinci örnek ise, Salihli Kazası'na naklini isteyen Zihne⁸² mübadillerinden Tahir oğlu Hamit ile ilgili evraktır.⁸³ Bu evrakta dört belgeden oluşmaktadır. Birinci belge Çanakkale Valiliği'nin Dahiliye Vekâleti Celilesi'ne yazdığı 14 Mayıs 1929 tarihli yazısıdır. Bu belgede Çanakkale Valiliği Tahir oğlu Hamit'in Salihli'de bulunan kardeşleri yanına gittiği ve Çanakkale'de kendisine verilen iskan hakkında feragat ettiğini belirten bir senet ile Salihli Kaymakamlığı'na müracaat ettiği hakkında Salihli Kaymakamlığı'nın kendilerine verdiği bilgiyi Dahiliye Nezareti'ne bildirmektedir. 3 ve 4. belgelerde ise Dahiliye Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü'nün Çanakkale Vilâyeti'nden daha önce gönderilmesi unutulmuş bazı ek evrakları istediği yazı ve Çanakkale Vilâyeti'nin sehven unutulduğunu bildirdiği bu evrakları hemen gönderdiğini ifade eden bilgiler bulunmaktadır. Dördüncü belgede ise Dahiliye Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü'nün Manisa Vilâyeti'ne yazdığı yazıda; Tahir oğlu Hamit'in Salihli Kaymakamlığı'na verdiği dilekçesinden kardeşlerinin Balkan Harbi'nden sonra Salihli'ye geldikleri anlaşıldığı halde nasıl mübadil gibi mülk edindikleri sorularak bir an evvel tahkik edilerek bildirilmesi istenmiştir.⁸⁴ Aynı tarihte aynı makam tarafından Çanakkale Vilâyeti'ne gönderilen yazıda da; Tahir oğlu Hamit'e ne gibi mal verilmiş ve borçlanma muamelesi yapıp yapılmamış olduğunun tahkik edilerek cevap verilmesi istenmektedir.

4- MÜBADİLLERİN BAĞ VE ARAZİ İLE İLGİLİ ŞİKAYETLERİ VE İSTEKLERİ

Salihli'de mübadillerin iskân edilmeye başladıkları dönemlerde çeşitli nedenlerle 83 haneden ancak 27 yedisi verilirken bağların⁸⁵ neredeyse tamamına yakını, Yüz on kıt'a da 1168 dönüm bağdan, 80 kıt'a da 1026 dönüm bağ mübadillere verilmiştir. Sadece parçalı durumda olan 30 kıt'a da 42 dönüm ile kirada bulunan 1 kıt'a da 60 dönüm bağ verilmemiştir.⁸⁶ Bu da bize göstermektedir ki Salihli'ye yerleştirilen mübadillerin büyük çoğunluğu bağcılıkla geçim sağlayan veya bağcılıkla ilgili insanlardır.

Arazi ve özellikle bağlarla ilgili şikayet ve istekler genellikle bu mülklerin taksimi yapılırken yapılan yanlışlıkların yol açtığı hatalı taksimatın giderilmesi için verilen yerlerin geri alınmasında yaşanan olumsuzluklarla ilgilidir. Zira

⁸² Dahiliye Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü tarafından Çanakkale ve Manisa Vilâyetlerine gönderilen yazıda Zihne geçerken, Çanakkale Valiliğinin gönderdiği yazıda Serez olarak geçmektedir. Bkz. BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 62-184-6

⁸³ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 62-184-6

⁸⁴ Mübadil kanuna göre mülk edinmesi imkansız olan Tahir oğlu Hamit'in dilekçesinde bilerek bir hata yapmayacağı da göz önüne alındığında bu çok ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmakta ve o dönem yapılan çalışmaların ve uygulamaların suiistimallere de açık olduğunu göstermektedir.

⁸⁵ Bu dönemde mübadillere toprak dağıtımı (arazi, Tütün yerleri, sebze bahçeleri, zeytinlikler ve bağlar) ile ilgili oranlar için Bkz. Kemal Arı; a.g.e., s. 136

⁸⁶ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 21-107-30

mübadil bir süredir işlemekte olduğu yerin özellikle bağın ürün vereceği dönem elinden alınmak istenmesini veya sahiplenmiş olduğu yerin elinden alınmasını kabul etmek istememektedirler. Onlara göre verilen yerlerin geri alınmasında en büyük etken yapılmış olan yanlış hukuki uygulamalar değil görevli memurların ve onlara yakın olan kişilerin haksız çabalarıdır. Bu konu ile ilgili iki örnek vereceğiz:

İlk örnek Salihli'de oturan Demirhisar mübadillerinden Abdul Bey'in kızı Emine Hanım'a ait evraklardır. İki değişik dosyada bu konuda 7 adet belge bulunmaktadır.⁸⁷ Bu bile bize bağlar konusunda Salihli'deki mübadillerin ne kadar ısrarcı olduğunu göstermektedir. Manisa Tefviz Komisyonu kararı ile 5 dönüm bağı elinden alınmak istenen Abdul Bey'in kızı Emine Hanım uzun yazışmalara neden olan bir hukuki süreç başlatarak bağını kurtarmak istemiştir. Emine Hanım de Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği ve kendisine göre hadiseyi bütün açıklığı ile ortaya koyduğu dilekçesinde; geride bıraktığı topraklarda 140 dönüm arazisi olduğu ve buna karşılık kendisine burada çamurdan ma'mul bir Hane, üçüncü derece de 5 dönüm bağ ve merkezden dört saat mesafede 30 dönüm tarla verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca küçük oğlu ile 200 lira harcayarak iki senede ihya ve imar ettiği bağın kendisinden alınmamasını istirham etmektedir. Her ne şekilde olursa olsun bağı elinden alınacaksa bağı karşılık 30 dönüm tarlanın alınmasının uygun olacağını yoksa çok zor durumda kalacağını anlatmıştır. Bunlara ilaveten bu bağ meselesinin Salihli'de iskanla ilgili memur iken Manisa vilayet merkezinde iskanla ilgili memuriyete getirilen Adem Efendi tarafından ortaya atıldığını ileri sürmüştür. Ona göre Adem Efendi bu bağın daha önce verildiği mübadili bularak bağda hak iddia ederse bağın kendisine verilmesini sağlayacağını sonra da bağı bölüşeceklerini planlamıştı.

Dahiliye Vekâleti sadece bir bağ meselesi değil, aynı zamanda iskan memurları hakkında suç duyurusu niteliğindeki 5 Mayıs 1927 tarihli bu arzuhal üzerine Manisa Vilayeti'ne gönderdiği yazılarla hadisenin soruşturulmasını istemiştir. Manisa Valiliği, Salihli Kaymakamlığı'ndan aldığı bilgiler ışığında da verdiği cevaplarda; Emine Hanım'a Salihli merkezinde bir ev, Salihli'ye yarım saat mesafede de 30 dönüm tarla verildiğini; fakat Emine Hanım'm merkezde arazi verilmediği gerekçesi ile daha önce başka bir mübadile verilen 5 dönüm bağı iki senedir işgal ile kullanmakta olduğunu tespit edildiğini bildirmiştir. Emine Hanım'ın bağı vermemek için bağı karşılık 30 dönüm tarlasının alınması yönündeki müracaatları üzerine bu olay tefviz komisyonu tarafından incelenerek bağın geri alınması gerektiği bildirilmiştir. Neticede 24 Mayıs 1927 tarihinde Dahiliye Vekâleti 'nden Manisa Vilâyeti'ne gönderilen yazıda Demirhisar mübadillerinden Abdul Bey kızı Emine Hanım'a Salihli'de verilen bağın geri alınmasının uygun görüldüğü bildirilmiştir.⁸⁸

Üçüncü örnek ise Salihli'de iskân edilen Tahsin Efendi'ye verilen bağın geri alınmaması ile ilgili evraktır.⁸⁹ 24-1-1929 tarihli bu belgede Salihli'de iskân edilirken hata ile kendisine 7 dönüm fazla bağ verilmiş olan Tahsin Efendi'nin daha önce yapmış olduğu bağın geri alınmaması ile ilgili isteğinin kabul edildiği, bağın borçlandırılarak kendisine bırakılacağı, Fakat bağın mahsulünün de alınacağı ifade edilmektedir.

⁸⁷ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 79-8-15

⁸⁸ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 79-8-19

⁸⁹ BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 24-126-19

SONUÇ

Salihli mübadilleri diğer yerlerdeki mübadiller gibi yıllardır yaşadıkları toprakları terk ederek büyük zorluklarla geçen yeni yurtlarına nakillerinden sonra bıraktıklarından daha az toprak ve Yunanlılar tarafından harap edilmiş hanelerde iskan edilmek ve ilk dönemlerde maddi sorunlardan psikolojik sorunlara kadar çeşitli dertlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu mübadillerin yeni geldikleri Ege bölgesinin verimli topraklara sahip bu şirin ilçesinde karşılaştıkları iskan, yer değiştirme, arazi ve bağ ile ilgili sorunları ve bunlarla mücadelelerini birbirine tezat örneklerle ortaya koymaya çalıştık. Tezat örnekler seçmekteki gayemiz bu mübadillerin karşılaştıkları sorunların her zaman onların istediği gibi veya hep olumlu şekilde çözümediğini göstermekti. Zira bütün sorunlar elde var olan çok yetersiz imkanlarla ve iyi niyetle çözülmeye çalışılıyordu. Bu kadar yetersiz imkanların olduğu ortamda elbette yanlışlar ve eksiklikler, hatta suiistimaller olması kaçınılmazdı. Salihli mübadilleri de bu tür olumsuzluklarla karşılaşmıştı.

Yunanistan'dan gelen mübadillerin sayıca en aza indiği 1925 Ağustos'unda bile Salihli'deki harikzede meselesi çözülememiş ve mübadillere verilmesi gereken haneler boşaltılamamış, bu da mübadillerin iskanlarında büyük sorunlar yaratmıştı. Birde buna iskan komisyonlarının iskanla ilgili yaptığı bazı yanlışlar eklenince iskan meselesi uzun süre devam etmiştir.

Parçalanmış aileler biraraya gelebilmek için bazen dilekçe ile Salihli Kaymakamlığı'na müracaat ederken, bazen de Salihli'ye akrabalarının yanına geldiğinde geri gitmemek ve orada kalmak için çaba göstermişlerdir. Hatta bazı aileler kendilerinin Salihli merkezi dışında ikamet edilmesine bile itirazda bulunmuştur.

Mübadiller sadece iskan ve nakil şikayetleri ile değil, uzun zaman diliminde bağ ve arazi sorunlarıyla da uğraşmıştır. 1930'larda bile bu konularda şikayet dilekçesi ile karşılaşmamız bunu açıkça göstermektedir. Mübadiller genelde kendilerine verilen bağların dağıtımında yapılan bazı yanlışlıkların düzeltilmesi gayesi ile bağlarının bir kısmının elinden alınması veya yanlışlıkla fazla verilen bağların alınması hususunda mücadele etmişlerdir.

Neticede Salihli mübadillerinin sorunlarının tüm iyi niyetli çalışmalara rağmen kısa sürede çözümediği görülmektedir. Zamanla endilerine verilen bağları ve arazileri çok iyi işleyen Salihli mübadilleri Salihli'nin bağcılıkta ve pamuk üretiminde gelişmesinde büyük katkı yapmışlardır. Sonuçta bu mübadiller diğer göçmenler ve yerel halkla birlikte büyük bir çalışma ve gayret göstererek Salihli'nin bugün sadece Manisa'nın değil aynı zamanda Ege bölgesinin en büyük ve güzel ilçelerinden birisi olmasında ve Türkiye'nin gelirleri kendisine yetebilen nadir ilçelerinden birisi haline gelmesinde büyük pay sahibi olmuşlardır.

Arşiv Belgeleri

BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-192-14 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-192-18 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-92-3 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-93-7 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-95-30 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 19-97-24 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 21-107-30 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-11, Yer NO: 24-126-19 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 41-48-14 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 59-162-7 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 59-162-8 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-12, Yer NO: 62-184-6 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 79-08-19 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 79-8-15 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-13, Yer NO: 80-13-1 BCA. Fon Kodu: 272-0-0-80, Yer NO: 3-2-12

Yayınlar

Arı, Kemal; "**Büyük Mübadele "Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)"**, İstanbul 1995, Arı, Kemal; "**Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları**" Toplumsal Tarih, Ağustos 1999, s. 12-17. Bayur, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, cilt, II, Kısım III, II.Baskı,TTK
Basımevi, Ankara 1983 Çiçek, İbrahim; Çetin, Şaban; **Tarih İçinde Adala ve Köyleri (Dünü-Bugünü)**, Adala Belediyesi Kültür Yayınları-1, Salihli 2001 Göç, **Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, (çev.Damla Demirözü, basımı deri. Herkül Milas) iletişim Yayınları, İstanbul 2001 Gökaçtı, Mehmet Ali; **Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağı Hikayesi**, II.baskı İstanbul 2004. Hirschon, Reene (çev.Serpil Çağlayan); **Mübadele Çocukları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000. İpek, Nedim; "**Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler**" Tarih ve Toplum, Aralık 1995, Sayı 144, s.14-18 Özçelik, Ayfer; "**Denizli'de Mübadillerin İskânı**" Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002. s. s.392-407. Soysal, İsmail; **Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt I (1920-1945), TTK Yayınevi, Ankara 1983. s. 177-183 ' Şemseddin Sami; Kâmûs-ı **Türkî**, II Baskı İstanbul 1987, **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu; Yeni basım, İstanbul 1992,